

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره سوم، شماره اول، بهار ۱۴۰۰
تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی
بر اساس توجه به مؤلفه‌های محیط‌زیست

کتایون حمیدی‌زاده^۱

ارسال: ۱۳۹۹/۱۱/۲۰

عارفه فرخی^۲

پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۰

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های محیط‌زیست است. به همین منظور از روش تحلیل محتوای توصیفی-کیفی استفاده شده است و سه کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی سال تحصیلی ۹۹-۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش از نمونه‌گیری صرف نظر شده و تمامی جملات، تصاویر و فعالیت‌ها و پرسش‌های کتاب بررسی شده است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش شامل چک‌لیست محقق ساخته برای تحلیل محتوا بر اساس مؤلفه‌های انتخابی است. این بررسی شامل ۶ مؤلفه‌ی اصلی؛ آب، خاک، هوا، جنگل، صوت و زباله و ۱۵ مؤلفه‌ی فرعی است. نتایج بررسی نشان می‌دهد که از میان ۶ مؤلفه‌ی مورد بررسی، مؤلفه جنگل و آب بیشترین میزان توجه را شامل شده‌اند و کمترین میزان توجه در میان مؤلفه‌ها مربوط می‌شود به مؤلفه‌های صوت و زباله. در سه بخش مورد بررسی نیز بیشترین فراوانی‌ها مربوط به بخش متن و کمترین فراوانی‌ها مربوط به بخش تصاویر است. سه پایه‌ی تحصیلی مطالعه شده در پرداختن به مؤلفه‌های زیست‌محیطی تفاوتی با یکدیگر نداشتند و مؤلفه‌های زیست‌محیطی را آن‌گونه که می‌بایست مورد توجه قرار نداده‌اند. از مهم‌ترین مؤلفه‌های مغفول در کتاب‌های مطالعات اجتماعی، مؤلفه‌ی صوت است که در تمامی پایه‌ها اصلاً به آن پرداخته نشده است.

واژگان کلیدی: آموزش محیط‌زیست، مطالعات اجتماعی، دوره ابتدایی

۱- استادیار دانشگاه فرهنگیان اراک K_hamidizadeh@sbu.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی دانشگاه فرهنگیان اراک

مقدمه

جهان امروز با بحران‌ها و معضلات گسترده‌ای روبه‌روست که برخی از آن‌ها ناشی از رفتارهای نامناسب انسان با محیط پیرامون خود است. از جمله‌ی این بحران‌ها می‌توان به بحران محیط‌زیست اشاره کرد. فعالیت‌های اقتصادی و رفتارهای نادرست و نامتعادل انسان با محیط‌زیست، جامعه جهانی را با انبوهی از معضلات مواجه ساخته است. انبوهی از زباله، گرم شدن بی‌رویه زمین، کاهش گونه‌های متنوع گیاهی و جانوری، مشکل تأمین آب آشامیدنی، تنها بخشی از مشکلاتی است که بشر با رفتار نامطلوب خود آن را سبب شده است. دانش زیست‌محیطی، یکی از موضوعات علمی گسترده‌ای است که آگاهی از آن می‌تواند کمک بزرگی در کاهش و بهبود این مشکلات خودساخته کند. امروزه آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین مراکز ایجاد و ارتقا دانش زیست‌محیطی است و این امر برای برنامه‌ریزان درسی و متخصصان تعلیم و تربیت از اهمیت بالایی برخوردار است. کشورهای پیشرفته‌ی جهان همواره تلاش کرده‌اند که با قرار دادن آموزش‌های مرتبط با محیط‌زیست و معضلات زیست‌محیطی در نظام آموزش رسمی گام اساسی در رفع بحران محیط‌زیست بردارند. اگرچه توجه به آموزش محیط‌زیست و معضلات آن، نخستین بار در مغرب زمین و توسط کشورهای صنعتی مطرح و وارد برنامه‌های درسی آن‌ها شد (Solati Asl, 2005)؛ اما به علت فراگیر بودن این معضل، امروزه همه‌ی کشورهای دنیا مهم‌ترین وظیفه‌ی خود را حافظت از محیط‌زیست می‌دانند (Azarbayejani, 2006). تقریباً تمامی افراد جامعه چندین سال از حساس‌ترین مراحل رشدی خود را در مدرسه و تحت آموزش کتاب‌های درسی می‌گذارند، بنابراین کتاب‌های درسی به‌عنوان عنصری کلیدی برای تحقق رفتار زیست‌محیطی مطلوب مطرح می‌شوند. وارد کردن مفاهیم مرتبط با محیط‌زیست در متون درسی مقاطع مختلف تحصیلی باعث می‌شود که دانش‌آموزان از همان ابتدا و در زمان شکل‌گیری شخصیت شان حفاظت از محیط‌زیست را نه فقط به‌عنوان یک درس، بلکه به‌عنوان یک وظیفه و مسئولیت انسانی تلقی کنند (Dibaei, lahijanianb& muluk, 2009). آموزش محیط‌زیست و توجه به آن از دوره ابتدایی اهمیت پیدا می‌کند و پژوهش‌ها نشان داده است که تقریباً تمامی کشورهای جهان در دروس ابتدایی خود آموزش زیست‌محیطی را گنجانده‌اند و در بیشتر آن‌ها برنامه‌های درسی؛ کودک را با مسائل روزمره زیست‌محیطی خارج از مدرسه پیوند

می‌دهد (Jafarisani, 2019). علی‌رغم اینکه آموزش‌های مرتبط با محیط‌زیست چند سالی است که در برنامه‌های درسی و آموزش رسمی ایران قرار داده شده است؛ اما میزان اهمیت موضوع به‌گونه‌ای است که برنامه‌های درسی می‌بایست منسجم‌تر؛ به‌خصوص در دوره‌ی ابتدایی به این موضوع به‌پردازند. تأکید بر آموزش در دوره‌ی ابتدایی از این منظر است که دوره‌ی ابتدایی پایه و شروع یادگیری است و شامل تجربیاتی است که کودک از طریق آن به رشد و آگاهی می‌رسد. این دوره مرحله حساسی از نظر رشد عاطفی و جسمانی است و مقطعی است که شخصیت بزرگ‌سالی کودک را پی‌ریزی می‌کند. برای اثربخشی این دوره می‌بایست برنامه‌های درسی موردتوجه ویژه قرار گیرند. هدف، محتوا، روش، ارزشیابی چهارعنصر کلیدی برنامه‌های درسی محسوب می‌شوند که تقریباً تمامی منابع بر این عناصر توافق دارند. از میان این چهارعنصر؛ محتوای کتاب‌های درسی وظیفه‌ی تحقق اهداف آموزشی و انتقال آن‌ها به دانش‌آموزان را بر عهده دارد. محتوا یکی از عناصر مهم هر برنامه درسی است که هدف‌های برنامه یعنی یادگیری موردنظر، از طریق آن تحقق می‌یابد. از آنجاکه محتوا در تحقق اهداف برنامه درسی نقش به‌سزایی دارد توجه به انتخاب محتوا همیشه موردتوجه صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی درسی بوده است. محتوا شامل دانش، مهارت‌ها و فرایندها و ارزش‌ها است (Saleh Omran, 2016). تجربه‌ی آموزش‌های محیط‌زیست در کشورهای مختلف (قبل از ۱۹۷۵) از جمله استرالیا (Stok, 2005)، چین (Huaixin, 2006)، کانادا (Hart, 2007) و آفریقای جنوبی (Palmer, 2004) بیانگر اهمیت آموزش محیط‌زیست از گذشته تا دهه‌های اخیر است.

در ایران بر اساس اصول ۴۵ و ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی، نه‌تنها حفاظت از محیط‌زیست وظیفه عمومی است؛ بلکه حفظ محیط‌زیست بر توسعه اقتصادی تقدم دارد (Abedzadeh, 1992) و ضرورت توجه و ارزیابی آن از طریق پروژه‌های مختلف عمرانی و آموزش رسمی مدنظر قرار گرفته است. بر اساس مطالعات صورت گرفته، مهم‌ترین ضرورت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی و اینکه چرا این کتاب‌ها باید به آموزش‌های زیست‌محیطی توجه کنند، توجه به این نکته است که موضوع آموزش زیست‌محیطی در مجموعه رفتارهای اجتماعی مطلوب قرار می‌گیرد و از مهم‌ترین اهداف این کتاب ایجاد و تقویت رفتارهای مطلوب اجتماعی است. در برنامه درسی ملی به این موضوع اشاره شده است که تعلیمات اجتماعی موجب درک موقعیت و

ابعاد آن در بعد زمان، مکان، عوامل طبیعی، عوامل اجتماعی و تعامل آن‌ها است که به‌موجب آن یک دانش‌آموز به‌عنوان یک عضو مسئول جامعه ایران اسلامی تربیت خواهد شد؛ اما با ویژگی‌های ذکرشده در مفاهیم این کتاب برخی از مؤلفه‌های اصلی محیط‌زیست در آن مغفول مانده است.

بنابراین با توجه به‌ضرورت موضوع و نتایج پژوهش‌های صورت گرفته که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد؛ در این پژوهش با توجه به اهمیت کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی و نقش آن‌ها در جهت آشنا ساختن دانش‌آموزان با افکار و عقاید گوناگون و به‌خصوص نقش مهم کتاب مطالعات اجتماعی در مواجهه دانش‌آموزان با مسائل جامعه، ارائه دیدگاه‌ها و رفتارهای به‌هنجار اجتماعی و آماده‌سازی دانش‌آموزان برای زندگی در جامعه، کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی در پایه‌های چهارم، پنجم و ششم انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

در پژوهشی که توسط Aikens & McKenzie در سال ۲۰۱۶ انجام شد اهمیت محیط‌زیست با روش تحلیل کیفی و موضوعات مبتنی بر تحلیل محتوا؛ در ۷۱ کشور به‌صورت سامانمند مورد بررسی قرار گرفت. همچنین در پژوهشی دیگر Keramatij & Ahmad Abadi در سال ۲۰۱۸ به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی در دوره متوسطه از لحاظ توجه به محیط‌زیست پرداختند. یافته‌های از توجه کمی به آموزش محیط‌زیست حکایت می‌کرد. در سال ۲۰۱۹ Jafarisani به تحلیل محتوای برنامه درسی علوم تجربی دوره‌ی ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های محیط‌زیست پرداختند که نتایج این پژوهش نشان می‌داد که آموزش‌های محیط‌زیست ناکافی است. همچنین در این راستا تحقیق دیگری توسط Roczen و همکاران در سال ۲۰۱۴ پیرامون آموزش‌های محیط‌زیست و آموزش مهارت در برنامه درسی دوره‌ی ابتدایی انجام شد. نتایج نشان داد که نگرش مردم نسبت به طبیعت از آموزش مدارس ناشی شده است با ارتقا آموزش رسمی می‌توان رفتارها و نگرش‌های افراد جامعه را ارتقا داد. Saleh Omran و همکاران در سال ۱۳۹۵، به بررسی جایگاه مؤلفه‌های اصلی آموزش محیط‌زیست در کتاب‌های درسی دوره ششم ابتدایی پرداختند که نتایج نشان می‌داد که تنها به مؤلفه‌های جنگل و درختان توجه شده است و سایر مؤلفه‌ها مورد غفلت واقع شده است. در تحقیقی دیگر Lieflander & Bogner در سال ۲۰۱۴ در مورد برنامه‌های آموزش محیطی در جهت تقویت نگرش محیط‌زیستی دانش‌آموزان بر روی دانش‌آموزان

۹ تا ۱۰ و ۱۱ تا ۱۲ ساله انجام شد؛ نتایج حاکی از آن بود که سن و جنس دانش‌آموزان می‌تواند در آموزش‌های محیطی تأثیرگذار باشد. در سال ۲۰۱۸ Fazelی و همکارانش به بررسی وضعیت محتوای زیست‌محیطی موجود در کتاب‌های علوم تجربی دوره‌ی آموزش عمومی با روش تحلیل محتوا پرداختند. یافته‌ها نشان داد که بیشترین توجه در کتاب‌های درسی به بحث محیط‌زیست در پایه‌ی هفتم و کمترین توجه در پایه‌ی سوم است. بیشترین توجه به نقش انسان و کمترین به آلودگی صوتی است.

اهداف و سؤالات پژوهش

با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده در این موضوع؛ هدف اساسی این پژوهش عبارت است از بررسی میزان توجه محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی به مؤلفه‌های زیست‌محیطی است. به همین منظور سؤال‌های زیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

۱. متن، تصاویر و پرسش‌ها و فعالیت‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم تا چه میزان به مؤلفه‌های زیست‌محیطی پرداخته است؟
۲. متن، تصاویر و پرسش‌ها و فعالیت‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم تا چه میزان به مؤلفه‌های زیست‌محیطی پرداخته است؟
۳. متن، تصاویر و پرسش‌ها و فعالیت‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم تا چه میزان به مؤلفه‌های زیست‌محیطی پرداخته است؟

روش پژوهش

روش پژوهشی مورد استفاده از نوع تحلیل محتوای^۲ توصیفی است. جامعه‌ی پژوهشی حاضر کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی در سه پایه‌ی چهارم، پنجم و ششم در سال تحصیلی ۹۹-۹۸ است که در این خصوص از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و تمامی جملات، تصاویر و فعالیت‌ها و پرسش‌های کتاب مورد مطالعه قرار گرفته است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش شامل چک‌لیست محقق ساخته برای تحلیل محتوا بر اساس مؤلفه‌های انتخابی است. برای تحلیل محتوای کتاب‌های مذکور با توجه به منابع

۱- در کتاب مطالعات اجتماعی ابتدایی علاوه بر فعالیت‌ها، بخشی با عنوان کاربرگ قرار دارد که در پژوهش حاضر در زیرمجموعه پرسش‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

مطالعاتی پیرامون آموزش زیست‌محیطی؛ ۶ مؤلفه‌ی اصلی با عنوان: آب، خاک، هوا، جنگل، صوت و زیاله و ۱۵ مؤلفه‌ی فرعی انتخاب شدند. مؤلفه‌های اصلی به همراه مؤلفه‌های فرعی در جدول شماره ۱ ارائه شده است. برای بررسی اعتبار مؤلفه‌ها و یافته‌های حاصل از پژوهش از اعتبار کدگذاری توسط ارزیاب دوم استفاده شده است. به همین منظور حدود ۳۰ درصد از جملات، تصاویر و فعالیت‌های کتاب‌های مورد بررسی انتخاب و در اختیار ارزیاب دوم قرار گرفت و از وی خواسته شد تا فرایند کدگذاری بر اساس مؤلفه‌های اصلی و فرعی تعیین شده را انجام دهد. پس از انجام ارزیابی ایشان، میزان توافق کدگذاری‌ها ۹۶ درصد مشاهده شد که این عدد نشان می‌دهد اعتبار یافته‌ها در سطح مطلوبی است. برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از آمار توصیفی شامل فراوانی و درصد فراوانی و مقایسه و تحلیل کیفی استفاده شده است.

جدول شماره ۱. مؤلفه‌های اصلی و فرعی پژوهش

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی
۱. آب	۱-۱ اهمیت و فواید آب
	۱-۲ آلودگی آب و راه‌های پیشگیری از آن
	۱-۳ صرفه‌جویی و استفاده بهینه از آب
۲. هوا	۲-۱ اهمیت و فواید هوا
	۲-۲ آلودگی هوا و راه‌های پیشگیری از آن
۳. خاک	۳-۱ اهمیت و فواید خاک
	۳-۲ آلودگی خاک و راه‌های پیشگیری از آن
۴. جنگل	۴-۱ دلایل تخریب جنگل
	۴-۲ راه‌های حفاظت از جنگل‌ها
	۴-۳ تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری
۵. صوت	۵-۱ اهمیت و کاربرد صدا
	۵-۲ آلودگی صوتی و راه‌های جلوگیری از آن
۶. زیاله	۶-۱ انواع زیاله
	۶-۲ بازیافت زیاله و کاهش زیاله

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش بر اساس سؤال‌های پژوهش به شرح زیر ارائه می‌شود:
 متن، تصاویر و پرسش‌ها و فعالیت‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم تا چه میزان
 به مؤلفه‌های زیست‌محیطی پرداخته است؟

جدول شماره ۲. فراوانی مؤلفه‌های زیست‌محیطی در کتاب چهارم

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	فراوانی متن	درصد فراوانی متن	فراوانی تصویر	درصد فراوانی تصویر	فراوانی پرسش	درصد فراوانی پرسش
آب	۱- اهمیت و فواید آب ۲- آلودگی آب و راه‌های جلوگیری و کاهش آن ۳- صرفه‌جویی و استفاده بهینه	۹ (۱) ۰۳ (۲) ۰ (۳)	۸/۵۷	۳ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	۱/۳۶	۳ (۱) ۰ (۲) ۲ (۳)	۸/۷۷
هوا	۱- اهمیت و فواید هوا ۲- آلودگی هوا و راه‌های جلوگیری و کاهش آن	۳ (۱) ۱ (۲)	۲/۸۵	۰ (۱) ۱ (۲)	۰/۴۵	۰ (۱) ۲ (۲)	۳/۵۰
خاک	۱- اهمیت و فواید خاک ۲- آلودگی خاک و راه‌های جلوگیری آن	۹ (۱) ۱ (۲)	۷/۱۴	۴ (۱) ۰ (۲)	۱/۸۲	۰ (۱) ۲ (۲)	۳/۵۰
صوت	۱- اهمیت و کاربرد صدا ۲- آلودگی صوتی و راه‌های جلوگیری آن	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۰ (۱) ۰ (۲)	۰
جنگل	۱- دلایل تخریب	۶ (۱)	۲۶/۴۲	۴ (۱)	۲۴/۲۰	۱ (۱)	۱۷/۵۴

۲۰/۹۸	(۷ ۸ ۹)	۵/۸۱	۱ (۴ ۰ ۵) ۴ (۶)	/۷۱ ۱۳	۲ (۱ ۷ ۲ (۲ ۲ (۳)	۱- اهمیت و فواید آب ۲- آلودگی آب و راه‌های جلوگیری و کاهش آن ۳- صرفه‌جویی و استفاده بهینه	آب
۴/۹۳	۰ (۱ ۴ (۲)	۰	۰ (۱ ۰ (۲)	۱/۷۶	۴ (۱ ۰ (۲)	۱- اهمیت و فواید هوا ۲- آلودگی هوا و راه‌های جلوگیری و کاهش آن	هوا
۲/۴۶	۰ (۱ ۲ (۲)	۰	۰ (۱ ۰ (۲)	۳/۵۴	۸ (۱ ۰ (۲)	۱- اهمیت و فواید خاک ۲- آلودگی خاک و راه‌های جلوگیری آن	خاک
۱/۲۳	۰ (۱ ۱ (۲)	۰	۰ (۱ ۰ (۲)	۰	۰ (۱ ۰ (۲)	۱- اهمیت و کاربرد صدا ۲- آلودگی صوتی و راه‌های جلوگیری	صوت

						آن	
۳/۷۰	۰ (۱) ۲ (۲) ۱ (۳)	۳/۱۰	۰ (۱) ۰ (۲) ۸ (۳)	۱۱/۹۴	۰ (۱) ۰ (۲) ۲۷ (۳)	۱- دلایل تخریب جنگل‌ها ۲- راه‌های حفاظت از آن ۳- تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری	جنگل
.	۰ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	.	۰ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	.	۰ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	۱- انواع زباله ۲- بازیافت زباله ۳- کاهش زباله	زباله

اطلاعات مربوط به جدول شماره ۳ نشان می‌دهد در پایه‌ی پنجم ابتدایی، از میان مؤلفه‌های مورد مطالعه، مؤلفه‌ی آب در هر سه بخش متن، تصاویر و پرسش‌ها به ترتیب با درصد فراوانی ۱۳/۷۱، ۵/۸۱، ۲۰/۹۸ بیشترین میزان فراوانی را در کتاب مطالعات اجتماعی به خود اختصاص داده است. در بخش متن پس از مؤلفه‌ی آب، به ترتیب مؤلفه‌های مربوط به جنگل (۱۱/۹۴)، خاک (۳/۵۴)، هوا (۱/۷۶) مورد توجه قرار گرفته‌اند و مؤلفه‌های زباله و صوت با صفر درصد فراوانی کمترین میزان فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. در بخش تصاویر پس از مؤلفه‌ی آب، تنها مؤلفه‌ی جنگل با ۳/۱۰ درصد مورد توجه قرار گرفته است و سایر مؤلفه‌ها فراوانی را در برنگرفته‌اند. در بخش پرسش‌ها میزان فراوانی مؤلفه‌های مورد مطالعه در کتاب مطالعات پایه چهارم پس از مؤلفه‌ی آب بیشترین میزان فراوانی به ترتیب شامل مؤلفه‌ی هوا با ۴/۹۳ درصد فراوانی، جنگل با ۳/۷۰ درصد فراوانی، خاک با ۲/۴۶ درصد فراوانی، صوت با ۱/۲۳ درصد فراوانی؛ هست. لازم به ذکر است فراوانی مؤلفه‌های مربوط به زباله در کتاب مطالعات پایه پنجم در بخش پرسش صفر بوده است.

یافته‌های حاصل برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش به شرح زیر هست:
 متن، تصاویر و پرسش‌ها و فعالیت‌های کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم تا چه میزان
 به مؤلفه‌های زیست‌محیطی پرداخته است؟

جدول شماره ۴. فراوانی مؤلفه‌های زیست‌محیطی در کتاب ششم

مؤلفه اصلی	مؤلفه فرعی	فراوانی متن	درصد فراوانی متن	فراوانی تصویر	درصد فراوانی تصویر	فراوانی پرسش	درصد فراوانی پرسش
آب	۱- اهمیت و فواید آب ۲- آلودگی آب و راه‌های جلوگیری و کاهش آن ۳- صرفه‌جویی و استفاده بهینه	۲۹ (۱) ۱ (۲) ۱ (۳)	۱۳/۰۲	۷ (۱) ۱ (۲) ۰ (۳)	۴/۶۷	۳ (۱) ۶ (۲) ۰ (۳)	۶/۳۸
هوا	۱- اهمیت و فواید هوا ۲- آلودگی هوا و راه‌های جلوگیری و کاهش آن	۴ (۱) ۴ (۲)	۳/۳۶	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۰ (۱) ۴ (۲)	۲/۸۳
خاک	۱- اهمیت و فواید خاک ۲- آلودگی خاک و راه‌های جلوگیری آن	۷ (۱) ۰ (۲)	۲/۹۴	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۶ (۱) ۴ (۲)	۷/۰۹
صوت	۱- اهمیت و کاربرد صدا ۲- آلودگی صوتی و راه‌های جلوگیری آن	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۰ (۱) ۰ (۲)	۰	۰ (۱) ۰ (۲)	۰
جنگل	۱- دلایل تخریب جنگل‌ها ۲- راه‌های حفاظت از آن ۳- تنوع گونه‌های	۰ (۱) ۰ (۲) ۱۹ (۳)	۷/۹۸	۰ (۱) ۰ (۲) ۲۶ (۳)	۱۵/۲۰	۰ (۱) ۱ (۲) ۲ (۳)	۲/۱۲

						گیاهی و جانوری	
۰/۷	۱ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	۰	۰ (۱) ۰ (۲) ۰ (۳)	۰/۸۴	۰ (۱) ۰ (۲) ۲ (۳)	۱- انواع زباله ۲- بازیافت زباله ۳- کاهش زباله	زباله

اطلاعات مربوط به جدول شماره ۴ نشان می‌دهد در پایه‌ی ششم ابتدایی، در بخش متن به ترتیب مؤلفه‌های مربوط به آب (۱۳/۰۲)، جنگل (۷/۹۸)، هوا (۳/۳۶)، خاک (۲/۹۴) و زباله (۰/۸۴) موردتوجه قرار گرفته‌اند. در بخش تصاویر تنها دو مؤلفه‌ی جنگل با ۱۵/۲۰ درصد فراوانی و آب با ۴/۶۷ درصد فراوانی موردتوجه واقع شده‌اند و سایر مؤلفه‌های در بخش تصاویر فراوانی صفر را شامل شده‌اند. در بخش پرسش‌ها میزان پردازش مؤلفه‌ها به ترتیب مربوط می‌شود به مؤلفه‌های خاک با ۷/۰۹ درصد فراوانی، آب با ۶/۳۸ درصد فراوانی، هوا با ۲/۸۳ درصد فراوانی، جنگل با ۲/۱۲ درصد فراوانی و زباله با ۰/۷ درصد فراوانی.

در جدول شماره ۵ مؤلفه‌های زیست‌محیطی در سه پایه‌ی چهارم، پنجم و ششم ابتدایی در کتاب مطالعات اجتماعی مورد مقایسه قرار گرفته‌اند.

جدول شماره ۵. فراوانی مؤلفه‌های زیست‌محیطی در پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

مؤلفه‌ها	پایه چهارم			پایه پنجم			پایه ششم		
	فراوانی متن	فراوانی تصویر	فراوانی پرسش	فراوانی متن	فراوانی تصویر	فراوانی پرسش	فراوانی متن	فراوانی تصویر	فراوانی پرسش
آب	۱۲	۳	۵	۳۱	۱۵	۱۷	۳۱	۸	۹
هوا	۴	۱	۲	۴	۰	۴	۸	۰	۴
خاک	۱۰	۴	۲	۸	۰	۲	۷	۰	۱۰
صوت	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰
جنگل	۳۷	۵۳	۱۰	۲۷	۸	۳	۱۹	۲۶	۳
زباله	۲	۱	۱	۰	۰	۰	۲	۰	۱

اطلاعات جدول شماره ۵ نشان می‌دهد که در بخش متن بیشترین فراوانی به مؤلفه‌ی جنگل با مجموع ۸۳ فراوانی در هر سه پایه هست. پس از آن مؤلفه‌های آب با ۷۴ فراوانی، خاک با ۲۵ فراوانی، هوا با ۱۶ فراوانی، زباله با ۴ فراوانی قرار دارند. در بخش تصاویر نیز فراوانی جنگل در هر سه پایه با ۸۷ فراوانی بیشترین میزان هست. پس از آن به ترتیب مؤلفه‌های آب با ۲۶

فراوانی، خاک با ۴ فراوانی، هوا و زباله با ۱ فراوانی قرار گرفته‌اند. در بخش پرسش‌ها مؤلفه‌ی آب با ۳۱ فراوانی بیشترین فراوانی را شامل شده است و پس از آن جنگل با ۱۶ فراوانی، خاک با ۱۴ فراوانی، هوا با ۱۰ فراوانی، زباله با ۲ فراوانی قرار دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

توجه به مفاهیم زیست‌محیطی به‌مثابه نمودی از رفتارهای مطلوب اجتماعی، یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد جامعه‌ی سالم است که شهروندان آن در پی حفاظت از محیط‌زیست خود می‌باشند. به همین دلیل نهادهای گوناگون به‌خصوص نهادهای آموزشی در سراسر جهان به دنبال تربیت شهروندانی آگاه نسبت به محیط‌زیست می‌باشند. به دلیل تأثیرات عمیق و گسترده‌ای که نهادهای آموزشی و مدرسه در تربیت افراد جامعه دارند، این مهم در نظام آموزشی و مدارس بیشتر مورد تأکید قرار می‌گیرد. به‌ویژه شروع آموزش‌های زیست‌محیطی از دوره‌ی ابتدایی که دوره‌ی شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان و فرصتی برای ایجاد عادت‌های مطلوب اجتماعی است؛ بیش از سایر دوره‌های آموزشی موردتوجه است. در این سن است که دانش‌آموز تحت تأثیر آموزش‌های محیطی و کتب درسی قرار می‌گیرند و توجه یا عدم توجه به مسئولیت‌های اجتماعی در فرد نهادینه می‌گردد. مهم‌ترین ابزار برای ترویج رفتارهای مطلوب اجتماعی کتب درسی با تمامی ظرفیت‌های آموزشی خود شامل متن نوشتاری، تصاویر، فعالیت‌های درسی؛ هستند. به همین سبب است که بررسی کتاب‌های درسی در پرداختن به مؤلفه‌های زیست‌محیطی حائز اهمیت است. تا در صورت وجود کمی و کاستی و نقصان؛ برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان کتاب‌های درسی جهت رفع و بهبود آن دست به اقدام شوند. در پژوهش حاضر کتاب مطالعات اجتماعی در سه پایه چهارم، پنجم و ششم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های زیست‌محیطی شامل: آب، خاک، هوا، جنگل، زباله و صوت موردبررسی قرار گرفتند. نتایج تحلیل کتاب‌های مطالعات اجتماعی در این سه پایه حاکی از آن بود که مؤلفه‌های آب و جنگل بیشتر موردتوجه قرار گرفته‌اند. این مؤلفه‌ها به میزانی از اهمیت برخوردار هستند که با اینکه از سایر مؤلفه‌های زیست‌محیطی در کتاب مطالعات پیشی گرفته‌اند اما همچنان جایگاه اصلی خود را دارا نمی‌باشند. در دنیایی که با حجم گسترده‌ای از زباله روبه‌رو هستیم و روزانه بر میزان تولید آن افزوده می‌شود اما مؤلفه‌ی زیست‌محیطی مربوط به زباله با فراوانی بسیار کمی

در کتاب‌های درسی مطرح شده است. این در حالی است که دانش‌آموزان می‌بایست با راه‌های کاهش میزان زباله و بازیافت آن آشنا شوند. از جمله مؤلفه‌هایی که انتظار می‌رود بیشتر به آن پرداخته شود مؤلفه‌های مربوط به هوا است. این مؤلفه نیز در هیچ یک از سه بخش متن، تصاویر و پرسش‌ها جایگاه مناسبی نداشت. در میان ۶ مؤلفه‌ی زیست‌محیطی مورد بررسی کمترین میزان فراوانی در هر سه پایه و در هر سه بخش مورد بررسی به مؤلفه‌ی صوت برمی‌گردد. به نظر می‌رسد این مؤلفه در دنیای پرهیاهوی دانش‌آموزان و برنامه‌ریزان درسی هیچ جایگاهی نداشته است. علی‌رغم اینکه تحقیقات گوناگون نشان داده است که تصاویر نقش پررنگی در یادگیری دانش‌آموزان ایفا می‌کند؛ اما مؤلفه‌های زیست‌محیطی در تصاویر چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند. این امر بخصوص در مؤلفه‌های زباله، خاک و هوا بیشتر نمایان بود. بنابر نتایج حاصل از این پژوهش پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های زیست‌محیطی مهمی که در این بررسی معرفی شده است مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان کتاب‌های درسی در جهت تربیت شهروندانی مسئول در برابر محیط‌زیست؛ قرار بگیرد. انتظار می‌رود با توجه به نتایج این پژوهش که از کم‌توجهی به مؤلفه‌ی صوت حکایت می‌کرد، به این مؤلفه در کتاب‌های درسی بیشتر پرداخته شود.

منابع

- Abedzadeh. H. (1992). *The Completed of the Constitution Tehran*.
- Aikens, K. McKenzie, M. & Vaughter, p. (2016). *Environmental and sustainability education policy research: A systematic review of methodological and thematic trends*. Environmental Education Research, 22 (3), 359- 333.
- Azarbayjani. Parviz. (2004). *Global Environmental Perspective, Beautiful Tehran*.
- Dibaei, Shadi. Lahijanlian, Akram al-Muluk (2009). *Study of the curriculum of the secondary school with an emphasis on the environment education axes*. Environmental Sciences, Third Year, (3). 177-184.
- Fazeli, Faezeh, and Mahdavi Ikedloo, Farideh (2018). *Investigating the Status of Environmental Content in Experimental Science Textbooks in Public Education*. Journal of Environmental Science and Technology. Azad University Research Sciences Branch, Volume 20.
- Ghzavi, Mansooreh, liaghatmadar. Mohammad javad et al, (2008). *Content Analysis of elementary experimental science books in terms of attention to environmental problems*. Education Quarterly No-98.
- Ghzavi, Mansooreh, liaghatmadar. Mohammad javad et al, (2010). *Content Analysis of books social education in elementary school in Iran in teems of attention to environmental problems*. Quarterly journal of new thoughts, volume 6, Number 4, 152-123.
- Hart. P. (2007). *Understanding Environmental Education: Teacher thinking and Practice in Canadian Elementary schools*. South African Journal Environmental Education, 16, 33-43.
- Huaixin, Z. (2006). *Theory and Practice of International Environmental Education Beijing*. Peoples Education Press.
- Jafarisani, Hosein, Mahram, Behrooz et al. (2008). *Content Analysis of elementary school curriculum from the perspective of environmental components*. Quarterly journal of Research in Curriculum planning sixteenth Year, No. 36-138-132.

- Keramati, Ensie and Ahmad Abadi, Zahra (2018). *Content Analysis of Experimental Science Textbook in Consideration for Environmental Education*. Curriculum Research. Course 8. NO. 1. Library 97.
- Lieflander, A. K. & Bogner, F. X. (2014). *The effects of children's age and sex on acquiring pro- environmental attitudes through environmental education*. The Journal of Environmental.
- Palmer, Joey (2004). *Environmental Education in the Indonesia on environmental education*. International Journal of Research Studies in Education, 4(1), 77083.
- Roczen, N. Kaiser, F. G. Bogner, F. X. & Wilson. M. (2014). *Environment Educational in the Educational systems of the European Union*. Center for Educational Research London School of Economics and Political Science.
- Saleh Amran Ebrahim, Parhizgar, Leila, Hatamifar, Khadijeh (2016). *Investigating the position of the main components of environmental education in the sixth grade text bookd*. Quarterly jairnal of Environmental Education and Sustainable Development.
- Solati Asl. Porya, (2005). *Analysis and study of the reflection of environmental concepts in the text books of middle school from the Perspective of teachers in Tehrav*. Master Thesis in curriculum Planning, University of Tabriz.
- Stokes. Eleanor. Edge. Ann. West. Anne (2005). *Environment Educational in the Educational systems of the European Union*. Center for Educational Research London School of Economics and Political Science.